

SZEDER FÁBIÁN RÓL ÉS FÖLDIJEIRŐL, A PALÓCOKRÓL

Két évszázaddal ezelőtt, 1784. június 24-én a Hont megyei Csáb (ma Čebovce) községben született Szeder Fábián tudós tanár, néprajzi író és nyelvjáráskutató. Arról a Szeder Fábiánról van szó, aki elsőként írt népismereti tanulmányt földijeiről, a palócokról. Dolgozata, mely 1819-ben a Tudományos Gyűjteményben jelent meg *A' Palóczokról* címmel, néprajztudományunk első nagyobb táji-csoport tanulmánya volt, s a „szakirányú magyar néprajzi érdeklődés egyik elindítója lett”.¹ Ezt követően már egyre több cikk, tudományos munka s utalás jelent meg a magyarság legnagyobb népcsoportjáról a palócokról is. De kik is valójában ők; honnan, mikor jöttek tájainkra; miből származhat maga a palóc megnevezés?

Az idevonatkozó gazdag szakirodalmat Manga János tekinti át *Palócföld*² c. kismonográfiájában. Egyébként, ha igaz, Manga is a palócok leszármazottja. Az Ipolyság melletti Peresztlényben (ma: Preseľany) született 1906-ban. Tanítóként kezdte pályafutását a közeli falvakban, s az ipolysági A Hét c. társadalmi lapban jelentek meg első helytörténeti írásai, néprajzi vonatkozású cikkei. Ezután a csehszlovák rádió magyar adásának első zenei szerkesztője lett, majd a balassagyarmati Palóc Múzeumot igazgatta. Később a Néprajzi Múzeum munkatársaként és a Néprajzi Kutatócsoport Folklór Osztályának vezetőjeként dolgozott Budapesten. Említett könyvének első fejezete a *Mit írtak a palócokról* címet kapta. Ebben Manga a kutatások eredményeit összegezi; szembeállítja az egyes nézeteiket, s helyenként saját véleményét is kommentálja.

Elsőnek talán Szeder Fábián munkájáról kellene szólnunk, de ezzel majd részletesebben foglalkozunk a későbbiekben.

Szeder Fábiánt követően 1855-ben *Jerney János* írt a Magyar Történeti Tár 1. kötetében bővebben a népcsoportról. Ő Anonymusra hivatkozik, aki „...egyszerű tollával bőven leírja, mikép egyesültek Kiovnál [Kijevnél] hétvezéreik alatt a Kunok [Cuman] magyar őseikkel, mint jöttek együtt Pannóniába, hol és minő tájakon telepedtek meg; mely vidéken most már nem ugyan Kun, hanem palócz néven országszerte ismert magyar népfajra találunk”.³

Hunfalvy István huszonegy évvel később a *Magyarság Ethnographiájában* viszont azt írja, hogy bár a „palócz név tökéletesen azonos az orosz-szláv polovcz-val”, a palócok elődei mégsem Kijevnél csatlakoztak a magyarokhoz, hanem jóval később. Így a „Palócz-betörés” sem előzhette meg a magyarokét.

Pauler Gyula is azt az állítását cáfolja Anonymusnak, mely szerint a kunok, azaz a palócok Árpáddal jöttek volna be az országba. A beköltözést ő a Szent László utáni korra teszi. A *magyarok megtelepedéséről* c. könyvében az alábbiakat mondja: „...ami a palóczokat illeti: ott ugyan, a hová Anonymus a kunokat telepíti, Zemplén, Borsod, Heves sík vidékein, nincsenek többé palóczok, de nagyon valószínű, hogy az e vidékre dülő Bikk, Mátra és beljebb eső Karancs hegységét e szomszéd síkság kabar lakói szállták meg, s hegyeik közt némi régi, naponként jobban tűnő sajátosságokat mostanáig megtartottak”.⁴ A palóc szót ő — mely a „vadással” lenne azonos — gúnynévként fogja fel.

1880-ban *Pintér Sándor* készített alaposabb dolgozatot őseinkről. Ő az eredetkérdes tisztázásához már a palócság „megismerését” is szükségesnek tartotta. Tanulmányában ezért részletesen vizsgálta

azok nyelvét, családi szervezetét, hiedelemvilágát, lakáskultúráját stb.

Pintér szerint a palóc név szláv eredetű, mely „síkon-gyepen” lakó népet jelent, ellentétben az ugyancsak szláv eredetű „hornyák” elnevezéssel.

A palóc-eredetet kutatva ő már tovább merészkedik, s bátran kijelenti, hogy „a palóc elnevezés alatt élő népcsalád a honfoglaló magyarok bejövetelét jóval megelőzőleg már itt lakott”. Pintér „Skythahun-avar” maradványként emlegeti őket, kik „már a honfoglaló magyarok által, mint baromtenyésztő s földművelő nép, jelenlegi lakó helyeiken találtatván, a honfoglalás könnyítéséhez hozzájárultak és mint lényegében a magyarral egy nyelven beszélők s vérrokonok — s mint talán már előbből keresztények is, az állam alkotó magyarokkal, mindjárt az első században, nemzettestté olvadtak”.⁵

Tudománytörténetünk 1880-ig — Pintér Sándor *A palócokról* c. munkájának megjelenéséig — nem tart számon jelentős kutatót a palócok körében. Ezt az állítást csak 1975-ben cáfolta meg Selmeczi Kovács Attila a *Reguly Antal Palóc jegyzetei 1857*⁶ c. kiadványához írt előszóiban. Ebből idézzük az alábbi részt: „... több mint két évtizeddel megelőzve Pintér Sándort, akit a legjelentősebb palóckutatónak tartanak, járt a palócok között egy igen sokoldalúan képzett, nagy gyűjtési tapasztalatokkal rendelkező fiatal tudós: *Reguly Antal*. Reguly kora tudományos kutatását jelentősen felülmúló komplex gyűjtési módszerrel dolgozott: antropológiai mérések, leírások mellett nyelvjárási, etnográfiai, geográfiai kutatásokat végzett”.⁷

Itt jegyezzük meg, hogy Regulynak a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában heverő mintegy ötszáz oldalas, a palócokra vonatkozó gyűjtésanyagára csak 1952-ben hívta fel a szakemberek figyelmét Balassa Iván etnográfus. A tovább kallódó kéziratot végül Selmeczi Kovács Attila rendezte sajtó alá, s a kiadást 1975-ben az Egri Múzeum tette lehetővé.

Reguly alapos „geographiai és ethnographiai” jegyzeteit nagy haszonnal forgathatják a mai palóckutatók is. Érdemes mindenképp odafigyelni arra, amit nagy tudósunk a palócföldről s az itt élő nép őseiről mond. Az ipolymentieket egyébként így jellemezte jegyzeteiben: „Jobb módú, értelmesebb, nyíltabb, bátrabb, életrevalóbb, szorgalmasabb. Magas, husszu nyaku, nyu-

lánk, fiatal korában, 25 éves koráig kezd lassan hízni.”⁸

A palóc nép babonás voltára Mikszáth előtt már Reguly is felfigyelt. Íme a bizonyíték: „Szellemisséget lát abban [már-mint az Ipoly menti palócság — Cs. K. megj.], ha valaki nem tanulván az orvosi tudományt, mégis gyógyít. Ugy érzi, mint ha isten által volna különösen meg áldva. Ez össze függ hajlamával a babonára a népnek...”⁹

A kutatások során hosszú időn át vitatott kérdés volt (s részben még ma is az) a palóc terület pontos körülhatárolása. Reguly a múlt század közepén a Mátra alját, Salgótarján környékét, a Karancs vidékét és az Ipoly mentét tartotta a palóc vidék központjának. *Vámbéry Ármán* 1895-ben *A magyarok keletkezése és gyarapodása* c. munkájában értekezett a palócokról, akiket ő — Pintérrel szemben — a honfoglalás után megtelepedett népként tartott számon. „Ott, ahol ma a magyar népiség zömétől nyelvjárási tekintetben elütő nagyobb tömegekre akadunk, mint például a palócoknál, ott határozottan azon később érkezett és egy csomóban megtelepedett török töredékekkel van dolgunk, akik akkor jöttek honunkba, midőn a mai magyar nyelv már régen teljesen kész volt.”¹⁰ — írja tanulmányában.

Egy újabb kutató, *Istvánffy Gyula* a népcsoport települési helyét próbálta ismét körülhatárolni. Szerinte a palócság „azon nagy területen lakik, mely Borsod, Heves, Gömör, Hont, Bars és Nógrád megyék összeszőgelő részeit magában foglalva, a Mátra éjszaki lejtőitől körülbelül a Rima és Sajó völgyéig s a Bikk hegységtől nyugatra az Ipoly folyó lapályáig terjed.”¹¹ Eredetüket illetően nem volt külön véleménye, de az előzőek állításait se tartotta meggyőzőnek.

Amennyiben Szeder Fábián földjei a honti palócok voltak, s hozzájuk legközelebb álltak a nógrádiak, fontosnak tartom a róluk megjelent munkák áttekintését is. Elsősorban a megyei monográfiákat vettem szemügyre. A *Borovszky*-féle Hont megyei monográfiában egyebek közt így írtak a palócokról, illetve az Ipoly menti magyarokról: „a palócok [mely nép síkon, gyepen lakó népet jelent] a törökekkel azonos törzsből származnak és részben a honfoglalás után telepedtek le hazánk területén, erős védgyűrűt alkotva a meghódított szláv őslakók és a honfoglaló magyarok között. Ezek idővel teljesen beol-

vadtak a magyarságba, habár faji sajátosságukat és népszokásaikat mindmáig megőrizték. A palócok Szete községtől keletre az Ipoly folyó mindkét partján, Nógrád határáig telepedtek le.¹² A továbbiakban pedig az alábbi jellemzést olvashatjuk az itt élők elődeiről: „A palócz-czal született természetes ész a vármegye magyarságánál pallérozva, kiművelve lép elének és bizonyos mértékű elismerést provokál. Általában közepes termetű, vállas, izmos, munkabíró, fürge nép. A nők telt idomúak; a férfiak egyenes, katonás tartásúak, a mihez némi hetykeség, rátartás is járul. Hajuk gesztenyebarna, ritkán fekete vagy szőke. A férfinép általánosságban bajszot visel, itt-ott, különösen a reformátusoknál a torok-szakáll, Kosuth-szakáll is dívik. Viselkedésben erkölcsös, vallásos, törvénytisztelő és becsületes. Csendes, békés természetű, de a büszkeségnek, zárkózottságnak az a bizonyos foka, mely a magyar népet általában jellemzi, a vármegye magyarságánál is megvan.”¹³

Komoróczy Miklós szerint Hont vármegye magyarsága „néprajzi és nyelvi tekintetben egyaránt az őseredetű palócsághoz tartozik, annak nyugati ágaként. Életmódjában, természetében, szokásaiban és erkölceiben ugyanazok a sajátosságok tapasztalhatók. Palóc voltára a honti magyarság büszke és a húnoktól való eredetét nemzedékről-nemzedékre örökségképpen hagyván, magát huntyinak nevezi.”¹⁴

Nógrád vármegye népe c. tanulmányában¹⁵ *Farkas Pál* épp az ellenkezőjét említi. Megjegyzi, hogy, bár az itt élő népet az egész világ palócoknak tartja, jómaguk mégis „csodálatosképpen lekicsinylik e nevet”. A szerző cáfolja Komoróczy állítását, miszerint a hontiak büszkének lennének palóc voltukra. Ezzel kapcsolatban olvassuk a következőket: „A kezemenél lévő kérdőívek szerint csupán egyetlen falu akad, mely palóc-mivoltát bevallja, sőt arra büszke is, azonban évekig tartó személyes adatgyűjtésem Nógrádban, Benkóczy Emil pedig máshol, a büszkeségben éppen ellenkezőjét tapasztalta. Így tehát nagyon valószínű, hogy ez egy helyen is az uri elemnek Mikszáth művei nyomán támadt palóc-büszkeségéről van szó, s ugyanilyen jóhiszeműen téved a nép javára Hont vármegye ethnografusa is, midőn azt hiszi, hogy [palóc mivoltára a honti magyarság büszke]”.¹⁶

Ebben talán mi is igazat adhatunk Farkasnak, hiszen az Ipoly menti magyarság tudtunkkal valóban sosem nevezte magát palócnak. Szűkebb pátriámban — Ipoly-ság környékén — például még nemrégiben is megtörtént, hogy gyűjtéseim publikálása után adatközlőim csodálkoztak, hogy úgy beszélek róluk, mint palócokról, holott ők bizony nem azok. De nem szereték a palóc elnevezést Gömörben sem. Szombathy Viktor említette nemrégiben ipolysági előadása során,¹⁷ hogy gyermekkorában a gömöri vásárokon ha megkérdeztek valakit a környékbeliak közül, hogy palóc-e, az felháborodva utasította el a kérdést. Mindig azt felelték a megkérdezettek, hogy nem ők, hanem a szomszéd falubeliak a palócok. Tőzsér Árpád költőnk is így ír az *Édesanyám rózsája* c. palóc népdalgyűjtemény előszavában: „... nekünk nem volt (és nincs) palóc öntudatunk”.¹⁸

Említett tanulmányában Farkas Pál az eredetkérdéssel is foglalkozik. Szerinte. „a palócoknak elkeresztelt magyarok nem ivadékai sem a honfoglaláskori, sem a későbbi kunpalócoknak”, hanem az Árpádok korában volt a magyarságnak egy törzse, mely az ősi világ pogánysága címén ősmagyarságához leghívebben ragaszkodott”.¹⁹ Farkas különösen izgalmasnak tartja azt a tényt, hogy a hét magyar törzs neve közül hatot Nógrádban (Ballasagyarmat, Diósjenő, Salgótarján, Nógrádmegyer, Karancs, Kozárd), kettőt pedig a szomszédban (Ipolynyék, Acsakürt) megtalálhatunk.

Abban azonban tévedett Farkas, hogy a palóc név az okiratokban sohasem fordult elő. Ennek ellenkezőjét bizonyítja Manga János is a bevezetőben már említett monográfiájában. Tőle tudjuk, hogy több mint háromezret esztendeje annak, hogy egy bizonyos vidéken élő, bizonyos népcsoportokhoz tartozónak tudott embereket először palóc jelzővel illettek. Egy 1656-ból való számadáskönyvben a nagykőrösi nótárius pl. ezt jegyezte fel: „Tíz pár gyöngyházas késeket vettem palócoktól!”²⁰ Egy 1663-ban a Duna melléki helységek Feketealom nevű dombnál tartott összejövetelének határozataiból pedig a következőket idézi Manga: „Ha valamely lakos Gazda vagy szolga valakinek elad jószágot, kiváltképpen Felföldi Palócnak, levelet adjon mellette”.²¹ Ugyanebből az évből származik egy másik debreceni forrás, amely „vásárra jött palótzok”-ról tesz

említést. És bizonyításképp ide kívánczok egy 1787-es mezőkövesdi jegyzőkönyv alábbi bejegyzése is: „Nagy Ersők születésre nézve Parádi, alacsony, vastag termetű, gesztenye színű hajú, kékszemű, teljes piros ábrázatú, víg kedvű, nevetve beszélő palótz”.²² A jegyzőkönyvbe azért foglaltatott be Nagy Erzsébet személyleírása, mivel az még 1784-ben elszökött férjétől, „Török Alberttől”.

Értekeztek a palócokról a kilencszázas évek közepe táján is. Gunda Béla 1943-ban *A magyarság néprajzi csoportjai* c. munkájában azt állította, hogy a palócok kabar eredetűek, a kabarok ivadéakai, kiknek ősei a honfoglalás után a Mátra és a Bükk vidékén szálltak meg.

Bartucz Lajos *A magyar fajta* c. hosszabb tanulmányában antropológiai alapon vizsgálta a palócokat. Arra a következtetésre jutott, hogy a mongoloid típus a kabar törzsben uralkodott, s feltételezi, hogy ez a törzs volt a palócok őse. „Az ország különböző vidékein élő magyarokon végzett tüzetesebb vizsgálatokból azután kiderült, hogy a mongoloid rasszjellegek különösen halmozódnak a palócok között, így főleg Nógrád megyében, Balassagyarmat környékén, Órhalmon, Nagylócon, Rimóccon, Kazáron, Kiskürtösön, Hugyagon, aztán Heves megyében Eger, Hasznos vidékén, Hont megyében Berneccén, Nagycsalomiján...”²³ — írja dolgozatában.

A fentiekből is láthatjuk, hogy a palóc-kutatás terén — különösen ami az eredetet illeti — a gazdag szakirodalom ellenére sem alakult ki egy elfogadható, egységes és cáfolhatatlan nézet. Ezt bizonyította egyébként az 1967-es Egri Tanácskozás is, melyről ugyancsak Manga könyvében olvashatunk. A tanácskozáson 25 kutató mondta el véleményét a palóc etnikum kérdéséről, a kutatás szempontjairól és módszereiről. Manga többek közt Barabás Jenő szavait idézi, aki a tanácskozáson megállapította: „A palócok jellemvonásainak és lakhelyének körvonalázásában még úgy sem állunk, mint más táji csoportoknál. Míg a legtöbb néprajzi csoportot valamilyen szempontból úgyahogy lokalizálták, addig a palócokra vonatkozóan még közgazgatási, földrajzi, történelmi határokkal sem rendelkezünk”.²⁴

A mai kutatónak egyébként hasznos útmutatóként szolgálhat a bibliográfia, melyet Kocsis Gyula állított össze Egerben. A Palóc Kutatás Közleményei sorozatban megjelent XX. füzetecske 1970-ig rend-

szerezi a palóckérdéssel kapcsolatos tanulmányokat, dolgozatokat, cikkeket. Természetesen már azóta is több munka látott napvilágot.

Eme hosszúra nyúlt, de mégsem a teljességre törekedő áttekintés után térjünk most vissza Szeder Fábiánhoz s a palócokról szóló első tanulmány részletesebb ismertetéséhez.

Szeder Fábiánról valahogy mindig megfeledkeztek szülőföldjén. Nevét még Hont megye monográfiájából is kihagyták. Mái is rejtély, hogy a vaskos kötet *Irodalom, tudomány, művészet* c. fejezetében — melyben jelentéktlenebb költőkről, írókról, művészekről és tudósokról is olvashatunk — miért nem említették őt. De nem foglalkozott szakírókkal a megye történelmét buzgón kutató Gyürky Antal sem. *Ötvennégy év Hont vármegye történetéből* című könyvének 2. kötetében (Vác, 1882) ő is több „jeles férfiút”, íróit és művészt mutat be, ám Szederről egy szót sem ír.

És hiába érdeklődtem tudós tanárunk felől szülőfalujában, Csáb községben is. Szinte semmit se tudtak róla. Még azt sem, hogy falujukban született. Pedig hagyományaink első kutatója — aki mindig is büszke volt nyelvére és népére, aki a távolban is nagy tisztelettel beszélt őseiről — megérdemelné, hogy ismerjük őt. Arról már nem is beszélek, hogy egy emléktáblával is tisztelgethettünk szelleme előtt.

Hogy Szeder Fábián pontosan meddig élt Csábban, milyen kapcsolata volt falubelijeivel, ma már nehéz lenne kiderítenünk. Egy azonban biztos: köztük nevelkedett, ott tanulta meg az ízes palóc beszédet, amit később se tagadott meg. Mind ezt a palócokról szóló tanulmányaiba szőtt vallomásaival is bizonyíthatjuk. „Nem tartom fölöslegesnek ezen hazánkfiairól, kik között születtem és beszélni tanultam, és a' kikről a Tudományos Gyűjteményben kétszer értekeztem, még egyszer szót tenni...”²⁵ — írta 1835-ben. *Értekezések a' Palóczokról* c. munkájának második szakaszában, melyben a palóc dialektussal foglalkozik, a következőket olvashatjuk: „A' mi engemet illet, csekély tehetségem szerint ezen czélra ügyelvén, szívesen kinyilatkoztatom tapasztalásaimat, és a' Palócz Magyaroknak, a' kik közt születtem és nevelkedtem, és a' kik iránt távollétemben is szüntelen való figyelemmel voltam, nyelveket, és azután szokásaikat hiven ábrázolom”.²⁶

A gyermek Szeder Fábián Érsekújvárott, Komáromban, Esztergomban és Pozsonyban végezte tanulmányait. Tizenhárom éves korában esztergomi diák. Ekkor még erősen kísértette őt a palóc „szóejtés”, amire egyik tanára, Révai is figyelte. Talán neki köszönheti, hogy a palóc nyelvjárással, melyben „sok elrejtett kincs van” anyanyelvünknek, később tudományosan is foglalkozni kezdett. 1835-ben, a Tudományos Gyűjteményben harmadszor is megjelent palóc-értekezésének „Bevezetés”-ében így emlékezett erre vissza: „1797-ben ama nagy Révai volt 5-dik schoolabeli Tanítóm. Ő a deák nyelv mellett a’ magyart is mód nélkül sürgette, és velünk iskolánkon kívül magyarul beszélt. És minden igyekezetem mellett sem lehettem még akkor képes egészen elnyomnom a’ Palócz szóejtést, s’ miért is a’ tudós figyelemmel tartott, s le is írt sok szavat, és szóejtést utánam, és gyakorta intett, hogy becsben tartsam a’ Palócz magyarságot; mert sok elrejtett kincs van benne anyai nyelvünkéből”.²⁷

De hogyan is született Szeder Fábián palócokról szóló értekezése? 1817-ben egy pályázati felhívás jelent meg a Tudományos Gyűjtemény I. kötetében. Aláírója „egy Hazafi”, azaz Horváth István volt, aki „Tizenkét Tászári Species Aranyat” ajánlott fel annak a Földinek, aki óhajtatását „legszerentséssébben kielégíteni fogja”. A pályázat kiírója könyvet tervezett, melynek „A Palótság Esmertetése különféle tekintetben” lett volna a címe. Arra várt Horváth István választ, hol laknak a palócok, melyek legfőbb jellemvonásai, nevezetesebb szokásaik, ünnepeik, játékaik stb.

A felhívás részben eredménnyel járt: 1819-ben a Gyűjtemény VI. kötetében megjelent Szeder Fábián *A’ Palóczokról* c. értekezése. S hogy fogadta Horváth az első pályamunkát? Magyarázat helyett álljon itt egy sor 1819. júl. 31-én kelt leveléből: „Nem küldhetél nekem kedvesebb ajándékot a’ Palótz Magyarság esméreténél” — írta Szeder Fábiánnak.²⁸ Leveléből azonban az is kiderül, hogy még többet várt a szerzőtől; éppen azért további munkára ösztönözte őt. „Te ebben nekem fáklyát gyujtottál [a palóckutatásban — Cs. K. megj.], s igen szívesen veszem, hogy gyujtottál. Tsak arra kérlek, hogy még bővebben esmertesd Földieidet” — olvashatjuk a levélben.

Szeder Fábiánnak szinte minden előzmény nélkül kellett megbirkóznia a nem éppen könnyű feladattal. Ezt egyébként maga is elmondta bevezetőjében: „Tartottam, az igaz, eleinte az illyes munkától, melyben kalauz nélkül kezdenem kellett”.

Tanulmányát 1821-ben *A’ Palóczokról eredetükre, és Pannóniába való jövetelükre nézve* címmel újra közreadta, majd 1835-ben kibővítve, *Értekezések a’ Palóczokról* címmel ismét megjelent a munka. Mi az utóbbit ismertetjük, bár — amint Manga megjegyezte — ez „eltekintve az őstörténeti okoskodástól már semmi újat nem mondott”.²⁹

Búvárkódásainak eredményeit Szeder négy fejezetben adja elő. Az elsóban az eredetkérdéssel foglalkozik. Azt állítja, hogy a palócok a magyarokkal jöttek Pannóniába, tehát velük „egy eredetűek”. Szóejtésüket kivéve ők is „közönséges magyar nyelven beszélnek”. Megállapítja továbbá, hogy: „a’ Palóczok semmi nemzet közé nincsenek elkeverve; sőt kivéven N. Honthot, melyben csak az Ipoly és Garam táján találhatnak, Heves, Borsod, Gömör és Nógrád vármegyének legnagyobb részét a Palóczok lakják; tehát nem lehetett nyelveknek elvesznie.”³⁰

A tanulmány legértékesebb része talán *A’ Palócz Magyarországról* címet viselő második szakasz, melyben a szerző nyelvjárási sajátosságokkal foglalkozik. Amennyiben a kutató kétszáz évvel ezelőtti nyelvállapotot vizsgál és rögzít, erre mindenképp érdemes odafigyelniük a mai nyelvészeknek is. Manga János is pozitívan értékeli Palócföldjében Szeder Fábián „kitűnő megfigyelőképességét”, s különösen azt, hogy Szeder felismerte: „nem mindenhol egy mértékben van a’ szóejtés; egy helyett palóczosabb, mint másutt”.³¹

Szeder Fábián mindenekelőtt a „N. Honthi és Nógrádi Palóczok” nyelvjárását vizsgálja, mert — ahogy maga is említi — ezeket jól ismeri, s ezek „a’ többiekre nézve keveset különböznek”. Nagyszerűen érzékelteti a beszédbeli sajátosságokat, szemlélteti a magánhangzók és a mássalhangzók ejtésének változatait. Erre több példát is idéz, s helyenként saját véleményét is kifejti. Az „e” hang kétféle ejtése kapcsán pl. ezt mondja: „Bár csak azt az öhöz közelítő e-t valami jellel akadnának írónk a másiktól megkülönböztetni, ezzel is valami tökéletesedést nyerne Orthographiánk”.³² Íme, amit még ma is fájjalunk — zárt „e” hangunknak háttérbe szorú-

lását — Szeder Fábián már több mint másfél évszázaddal ezelőtt felismerte.

A dolgozatban találunk bőven példát az „í, ü” hangok „t” előtti meglágyulására [tyűkör, tyű, tyik], az egyes magánhangzók rövid ejtésére [tenyer, szeker], a főnévi igenév képzőjének palatalizálódására [mennyi, írnyi], az igeikötők utolsó mássalhangzójának kiesésére [főment, messzeretyi] a -val, vel határozóragok eredeti alakjának változatlanságára [botval, népvél] stb. De akad példa jócskán a gyűjteményben a diminatívumok [kicsinyítőképzők — horgyika, botyika], a frekventatívumok [gyakorítóképzők — üllényi, hagyigálányi], és a szórövidülések [ett, itt] sajátos palóc nyelvjárási eseteire is.

Az igeikötők vizsgálásakor Szeder külön „palóc múlt időt” kreál. Közben megjegyzi, hogy ebben valami olyat sejt „a’ mi a’ pontosabb igeragasztáshoz tartozik”.³³ Szerinte a palóc itt „nem végez fölösleges szótagszaporítást”.³⁴ A vetettem helyett vettem-et, a sütöttem helyett süttem-et mond.

A nyelvjárási sajátosságokkal foglalkozó fejezetre már csak azért is érdemes alaposabban odafigyelnünk, mivel a kétszáz évvel ezelőtti nyelvallapotból sokat őriznek a mai palócok is. Hasznos lenne egy ma végzett gyűjtést összevetnünk Szeder munkájával.

A szerző további érdeme, hogy értekezésében fonetikusán mutatja be kora palócságának élőbeszédét, miközben az egyes szavak értelmét is megmagyarázza.

Azt hiszem, igazra volt Horváth István-nak, aki szerint: „Szeder Fábiánt méltán a’ Palócz nyelv Esmertetőjének fogja hálával nevezni a késő maradék.”³⁵ S ha ez mégsem lenne így, akkor csak magunkban kereshetjük szégyenkezve a hibát.

A harmadik szakaszban A’ Palóczoknak egyéb szokásairól olvashatunk értékes leírásokat. A szerző elmondja, hogy földijeit „erdős helyeken a házat fából építik”, a „pitarban” a kenyérsütéshez és a fargáshoz szükséges szerszámokat tartják; a szoba hatodrészét a kemence teszi ki, a „kamrika” pedig a „fejérnépnek éjjeli helye”.³⁶ Kétszáz évvel ezelőtt az idősebbek „előhajokat homlokon csomóba” tekertek, és „felálló rövid üstököt viseltek”, „a’ fiatalabb legények pedig homlokuk felett üstököt” kötöttek, s ezt „három ágba fonván” hátra lódtották.³⁷

Bővebben olvashatunk itt az önellátó

palóc társadalomról is. Megtudjuk, hogy „a Palóczok nem csak szorgalmas földművelők, értelmes marhatartók, hanem többnyire mindnyájan mesterséges faragók is voltak”.³⁸ A „fejérnép” különös foglalkozása pedig a „vászonykészítés” volt. Éppen ezért Szeder nemigen látott olyan házat, melyben szövőszék nem állott volna.

S bizonyára az egykori csábi pincéknél látottak alapján jellemezte a szerző így a palócokat: „... a gazdagabbak kinyitott pincéik előtt senki se megy el, a’ kit egy italra be ne intenének, de a’ szegény is örömet nyújtja másoknak csigés korsóját”.³⁹ Ezt a vendégszeretetét meg azt a jó tulajdonságát, hogy „a látogatót mindig megkínálják”, egyébként a mai napig megőrizte a csábi nép.

A dolgozat negyedik szakaszában a palócok számát összegezi Szeder. Ez persze — amint Manga is hangsúlyozza — „lényegében csak kísérlet volt”. Mindenesetre nem veszítünk vele, ha áttekintjük. Szeder Fábián a palócok számát 1835-ben 490 237-re becsülte. Szerinte ekkor legtöbben Heves [173 789] és Borsod [111 908] megyékben éltek. Gömörben 96 874, Nógrádban pedig 86 036 palócot mutatott ki. Legkevesebben szülömegyéjében, Hontban éltek, összesen 21 634-en.

Befejezésként elmondhatjuk: Szeder Fábián palóc dolgozatával művelődéstörténetünk lett gazdagabb. Írása határkő a magyar néprajztudományban. Olyan határkő, mellyel táji-csoport tanulmányaink szakirodalma vette kezdetét. A palóc értekezésekkel való ismerkedés számunkra pedig önismeretet, múltunk s önmagunk jobb megismerését jelentheti.

JEGYZETEK

- 1 Lásd: *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. kötet, (Akadémia Kiadó, Budapest 1981) Szeder Fábián címszó.
- 2 Manga János: *Palócföld* (Gondolat Kiadó, Budapest 1979)
- 3 Idézet Manga *Palócföldje* alapján — 10. oldal
- 4 Pauler Gyula: *A magyarok megtelepedéséről* (1877). Idézet a *Palócföld* 12. oldaláról.
- 5 Pintér Sándor: *A Palóccokról* (1880) Idézet a *Palócföld* alapján — 14. oldal.
- 6 Reguly Antal *Palóc jegyzetei* 1857 (*Dolgozatok a palóc kutatás körében* I. — Eger 1975)

- 7 I. m. — 6. oldal.
- 8 I. m. — 106. oldal, 198. számú jegyzet.
- 9 I. m. — 17. oldal, 10-es számú jegyzet.
- 10 Idézet Manga könyve alapján. Palócföld — 17. oldal.
- 11 Istvánffy Gyula: Magyarország VI. kötet. Manga: Palócföld — 17—18. oldal.
- 12 Borovszky: Magyarország vármegyéi és városai — Hont vármegye monográfiájában — 129. oldal).
- 14 I. m. — 129. oldal.
- 15 Farkas Pál: Nógrád vármegye népe (Lásd: Borovszky Samu: Nógrád vármegye c. monográfiáját).
- 16 I. m. — 127. oldal.
- 17 Szombathy Viktor előadása szülőföldről (Ipolyság — Honti Közművelődési Klub, 1980. I. 18. — hangszalagon).
- 18 Ág Tibor: Édesanyám rózsafája (palóc népdalok); 8. oldal. (Madách, Bratislava 1974).
- 19 Farkas Pál: i. m. — 133. oldal.
- 20 Manga: Palócföld — 5. oldal.
- 21 I. m. — 5. oldal.
- 22 I. m. — 5—6. oldal.
- 23 Bartucz Lajos: A magyar fajta [Megjelent a Magyar föld magyar nép c. kötetben — 272. oldal, Budapest 1943].
- 24 Lásd: Manga: Palócföld — 25. oldal.
- 25 Értekezések a' Palóczokról — Tudományos Gyűjtemény 1835, II. kötet, 3. lap.
- 26 I. m. — 14. oldal.
- 27 I. m. — 4—5. oldal.
- 28 A levél szövegét Szeder Fábián közli 1835-ben a Tudományos Gyűjteményben. Értekezések — 4. oldal.
- 29 Manga János: Mit írtak a palócokról? (Palócföld — 9. old.)
- 30 Szeder Fábián: i. m. — 13. oldal.
- 31 Szeder Fábián: i. m. — 15. oldal.
- 32 Szeder: A' Palócz Magyarorságról — i. m. — 16. oldal.
- 33 I. m. — 19. oldal.
- 34 I. m. — 19. oldal.
- 35 Lásd: az Értekezések 42. oldalán.
- 36 Szeder Fábián: A' Palóczoknak egyéb szokásairól — I. m.
- 37 I. m. — 35. oldal.
- 38 I. m. — 37. oldal.
- 39 I. m. — 37. oldal.

Vízió, fametszet, 1981